

Ungari 1956. a. oktoobrirevolutsioon ja selle tagajärjed

Ühe toonase neljateistaastase poisi mälestused

Csaba János Kenéz

Enne kui hakkan jutustama oma elamustest Ungaris 1956. aasta oktoobris ja novembris, pean andma järgneva paremaks mõistmiseks mõned selgitused. Esiteks on nende ridade kirjapanijal kindlalt välja kujunenud rahvustunne, võib-olla oma sünnipaiga tõttu Felsővisó (sks. k. Oberwischau; rum. k. Vișeu de Sus) Máramarose (Marmuresch) komitaadis, mis tänapäeval asub Rumeenias. Peeter Järvelaid (Ajalooline Ajakiri 2001 [2002], nr. 4 (115), lk. 121) on öelnud, et autori rinnus tuksub kolm südant – ungari ja saksa südame kõrval ka eesti oma. Teiseks näeb autor probleemi selles, et ta ei kavatse kirja panna mitte ajaloolis-teaduslikku analüüsi, vaid isiklikke mälestusi, mis põhinevad ta enda vahetutel kogemustel.

Oluline on asjaolu, et kasvasin üles Kiszárdas, tollases Szabolcs-Szatmári (1945–1955) komitaadis, mis asus Ungari-Nõukogude piiri lähedal. Siin oli mul umbes 1951. aastani võimalus jälgida vangide deporteerimist töölaagrisse või põllutöödele. Politseinikust onu Gál (Gál bácsi) oli arvatud saatemeeskonna hulka ja jagas uudishimulikele poistele varmselt selgitusi. Kui mu vanem vend Laci (László) või noorem õde Katalin keeldusid midagi söömast, tavatsesin ma mainida: “Vangid sööksid seda” (*Megennék a foglyok*), mis on meie peres tänaseni tuntud kõnekäänd.

Järgmine võtmelise tähendusega kogemus minu jaoks olid lendlehed “Orjastatud rahvastele”, mida Ungari kohal loobiti alla 1953. aasta suvest alates. Neis manati esile 1956. aastaga sarnane stsenaarium ja

lubati selleks puhuks Ameerika Ühendriikide ja Lääne abi. Sel ajal hoidsin ma end Ungari tegeliku olukorraga juba süstemaatiliselt kursis, kuigi see kõik pidi toimuma väljaspool mu perekonda, sest isa keelas poisil tegelda ungari rahva tõelise saatusega, see oli hädaohtlik. Ka alateadlikult tegelesin vaimse vastupanuga Nõukogude okupatsioonile, tõlgendades ajaloolisi filme türklaste ajast või Rákóczi ülestõusust paari täiskasvanu (ka talupoegade) abiga dialektiliselt kui kommunismivastaseid. Olgu lisatud, et saatuse irooniana algasid mu kinoskäigud sunniviisiliselt, sest olime koolis esimesest klassist peale kohustatud vaatama selliseid Nõukogude propagandafilme nagu “Berliini langemine” ja “Stalini kolm lööki” Teise maailmasõja kohta või siis “Valve mägedes” türgi klassivaenlastest. 1955. aasta suvel kolisime perega Debreceni, Ungari “kalvinistlikku Rooma”, kus oli tollal ligi 120 000 elanikku. Debrecen oli traditsiooni järgi Ungari asepealinn ja kultuuritaseme erinevus võrreldes Kiszárdaga tohutu. Vaatamata sellele, et kalvinistliku kiriku piiskop János Péter (1910–1999) oli kommunist ja hiljem, János Kádári (1912–1989) valitsuses pikka aega Ungari välisminister, õppisin ma kalvinistliku Debreceni elanikke – “civis”, nagu neid Ungaris kutsuti – tõeliselt hindama, kuigi olen ise katoliiklane. Läksin siin nn. vene humanitaarkooli (*orosz-humán tagozat*) 8. klassi, sest mu õppeedukus oli hea. Vaevalt oleks vaimne vastuolu võinud suurem olla: neist koolidest pidi sirguma

riigi tulevane eliit, täistopitud vene õppekavu ja poliitilist kasvatust, aga klassis oli vaid paar õpilast, kes polnud nõukogudevastasel meelestatud.

Suvel 1956 levisid kuuldused tööliste ülestõusust, mis toimus Poznańis juuni lõpus. Ungari Töölispartei (Magyar Dolgozók Pártja) ninamehe Mátyás Rákosi (1892–1971) väljavahetamisele Ernő Gerő vastu ei omistanud ma mingit tähendust, sest Gerő oli Rákosi usaldusalune ja niisamuti stalinist. Partei uus juhtkond üritas maha vaikida esimese suure massimeeleavalduse, mis toimus László Rajki (1909–1949) rehabiliteerimiseks, ja asuda ise stalinismivastase võitluse etteotsa. Veel 23. oktoobri eelõhtul – suur parteidelegatsioon esotsas Gerő ja president András Hegedüsiga (1922–1988) oli parajasti külaskäigul endise “reetjate marssali” Josip Broz-Tito juurde – vaatasin uut filmi “Härä koolinõunik Hannibal” (*Hannibál tanár ur*), mis käsitles võrdlemisi realistlikult irredentismi Ungaris kahe sõja vahelisel ajal.

*

1956. aasta 23. oktoobri ennelõunal ilmus Szegedi Ülikooli üliõpilasdelegatsioon Debreceni Mihály Fazekase gümnaasiumi, luges ette ungari noorsoo nõudmised ja kutsus meid, õpilasi, demonstratsioonist osa võtma. Oli soe sügispäev ja me olime suviselt riides, lühikestes pükstes. Meiega liitus teistegi gümnaasiumide ja keskkoolide õpilasi ning me siirdusime komitaadi parteimaja juurde, mis asus Fűvészkeri-kooli – kus ma lõpetasin 8. klassi – ja Déry muuseumi naabruses. Vanemad õpilased põletasid siin tunnistusi, ma mõtlen, et pioneeritunnistusi, sest seal oli kommunistliku Ungari vapp. Meie endine vene keele õpetaja (proua Kárpáti) vaatas meid teiselt korruselt etteheitval pilgul. Seejärel siirdus demonstratsioon tehasesse (muu hulgas vagunitehasesse), kus suurem enamus töötajaskonnast omavahel solidariseerus. Tee peal liitusid rongkäiguga ka mitmed möödunud. Valitses pidulik solidaarne meeleolu, meie hüüdlauseid sisaldasid poolehoiuaval-

dusi Poola oktoobrisündmustele ja mõistagi nõuet viia Nõukogude väed Ungarist välja ning asendada senised valitsus- ja parteijuhid Imre Nagy (1896–1958) omaga. Sihtpunkt oli ülikooli peahoone linnasüdame serval Nagyerdős.

Olime siiani näinud mitmeid kohustuslike demonstratsioone, aga sellist mitte kunagi. Rongkäigus osalejate arv kasvas sedavõrd, et pärastlõunal, kui olime teel ülikooli poole, oli neid minu hinnangul juba samapalju kui Debrecenis elanikke. Sellist arvu ei saanud seletada üksnes suure hulga Debrecenis töötavate inimestega, vaid ka arvukate poolehoidjatega naaberregioonist. Hiljem, kui korra tagamiseks moodustati Revolutsiooni-nõukogu (omavalitsusorgan) ja Rahvuskaart, olin ma juba kodus. Nagu sel, nii ka järgnevatel päevadel kuulasime Budapesti raadiot ja üritasime sel moel saada informatsiooni dramaatiliste sündmuste kohta pealinnas. Kuna ma päevikut ei pidanud, saan kirjeldada üksnes mällu talletunud elamusi, taotlemata täpset kronoloogilist järjestust. Minu vanem vend László, kes oli ajateenistuses Sztálinvárosis (endine Dunapentele, tänapäeval Dunaújváros) – ühes relvastatud võitluse tulipunktis –, naasis koju, vallandades seega minu nõrdimuse. Eks ma tahtnud ju võidelda! Ent tehniliselt taibuka noormehena hoolitses vend selle eest, et saime kuulata Raadio “Vaba Euroopat”, mis oma Nagy-vastase hoiakuga külvas küll segadust.

Ühel päeval tuli gümnaasiumi õue kaks veoautot relvadega ning vanemate klasside õpilastele jagati välja automaadid, karabii-nid ja teised kergerehivad. Mind aga saadeti pärast ülevaatus “ema seelikusaba alla”, sest ma olin liiga noor. See oli suur pettumus, mis sööbis mulle igaveseks mällu. Raadio väitis, et ülestõusnud panid oma rehivad maha kangialustesse, surnuaedadesse ja mujale, sest nii jäid nad karistusele. Aga minu innukad rehivaotsingud, ka raudteejaama taga vanal kalmistul, jäid tulemusteta.

28. oktoobril muutus toon raadios järsult. Kossuthi Vaba Raadio (Szabad Kossuth-rádió) alustas oma saatetega. Nagy valitsus – tollal juba koalitsioonis mittekommunisti-

dega – jõudis läbirääkimiste teel niikaugale, et Nõukogude pool oli nõus vägesid Ungarist välja viima. Revolutsioon näis olevat võidukas! Hiljem selgus, et Nõukogude väed vahetati lihtsalt välja: ukrainlased ei osutunud usaldusväärseks, mistõttu nad asendati väeosadega Nõukogude Liidu Aasia piirkonnast. Need väed liikusid oktoobrikuu lõpust peale massiliselt ka läbi Debreceni Budapesti suunas. Tankide ja teiste mootorsõidukite müra oli üsna selgelt kuulda, sest ma elasin kahest [*vägede liikumise – Toim.*] teelõigust ühe lähedal (Kató Hámáni, tänapäeval Füredi tänav), lisaks sellele nägime korduvalt pealt hirmuäratavat sissemarssi. Täna tean ma väga hästi, et reaktsioonina sellele teatas Imre Nagy Ungari väljaastumisest nn. Varssavi pakti maade hulgast ning kuulutas välja Ungari neutraliteedi.

Esmaspäeval, 5. novembril pidi Debreceni ettevõtetes, nii nagu Budapestiski, taastuma tootmine ja normaalne elu. Niikaugale teadupärast ei jõutud, sest Punaarmee oma ülekaaluka tankiväe, jalaväe ja õhujõududega alustas pühapäeval, 4. novembril, veidi pärast kella nelja kogu riigis oma teist sissetungi Ungarisse. Nõukogude Liidu poliitiline juhtkond selgitas nii 23. oktoobril (esimene sissetung) kui ka nüüd, et nad tahtsid osutada abi “vennalikule Ungari töölisklassile”. Vaidlesime tookord tuliselt selle üle, kes Ungari poliitilisest juhtkonnast oli Nõukogude väed appi kutsunud. Mõlemal korral alustas Nõukogude pool oma sissemarssi kutsumata, kusjuures János Kádár toetas Nõukogude poliitikat pärast 4. novembrit ja oli lojaalne, sest Nõukogude pool lõi baasi tema uuele “töölise- ja talupoegade valitsusele”. On kummaline, et formaalselt ei astunud Kádár kunagi Imre Nagy korduvalt muudetud koosseisuga koalitsioonivalitsusest välja.

Debrecenis kindlustasid piiskopipalee ja postimaja vahelist käiku kaks Ungari soomusautot. Turmtulega rünnati mitte ainult neid soomukeid, vaid ka kasarmuid, kuhu olid majutatud Ungari revolutsioonilised väeosad. Kuna me elasime toimuva lähedal, läksime maja keldrisse ja jäime sinna umbes kella

üheksani hommikul. Nõukogude väed vallutasid Debreceni kiiresti; ungarlastest ohvrid olid seega õigupoolest üleliigsed.

Kas ma kuulsin tookord ka Ungari Kirjanike Liidu või vabade ametiühingute draamatilisi appikarjeid (“Maa ilma rahvad!”), ei oska täna enam öelda – igatahes ei meenu mulle midagi. Ent ma mäletan täpselt 7. novembrit, mis Debrecenis kulges rahulikult. Tundsin südamest tulevat rõõmu asjaolust, et seekord ei toimunud käsukorras juubelimarsse ega -demonstratsioone nn. Suure Oktoobrirevolutsiooni aastapäeva puhul. Kui ma õigesti mäletan, läksime peagi uuesti kooli, kus ma ühe klassiruumis peetud ägeda diskussiooni käigus, mis puudutas kas Ungari oktoobrirevolutsiooni või vabadusvõitlust, avaldasin klassi kommunistliku suuna eestkõnelejale (József Bernáth) oma seisukohti, neid ilustamata; võimalik, et sellele ka oma tegudega kaalu lisades. Aga viimast ma päris täpselt enam ei mäleta.

Varsti pärast seda sain ma ühe naabripoisi sõbra (minust umbes aasta vanema László Kovácsi) kaudu kontakti sõduritega, kellelt kuulsin, et raudteeliinil Budapest-Debrecen-Záhony deporteerisid Nõukogude võimud Ungari vabadusvõitlejaid. Sõdurid küsisid, kas ma olen valmis kohale kandma miine, et katkestada raudteeühendus, ning ma vastasin jaatavalt. Mõtlesin, et lõpuks saan ma midagi teha kodumaa heaks! Tähtis oli seegi, et andsin piduliku vande hoida seda täielikus saladuses perekonna, sõprade ja kõigi teiste ees. Tundsin end nüüd nagu tähtsa saladuse kandja. Ent mu lootused said rängalt petta, kui sain teada, et miinide hankimine oli luhetunud. Kahjutasuks pakkusid kaks või kolm sõdurit välja, et võtavad peale L. Kovácsi kaasa ka minu, kui nad 19. novembril “Viini poole” teele asuvad. Nad kohustasid mind jätkuvalt rangelt saladust pidama.

*

Esmaspäeva, 19. novembri hommikul kell üheksa asusime esimese Záhony-Debreceni-Szolnoki-Budapesti rongiga teele. Peale kahe

või kolme sõduri ja meie kahe oli kaasas ka üks või kaks eraisikut – nagu hiljem kuulsin, oli üks neist kurjategija, kes lasti vabaks, kui vangla oli täitunud poliitiliste vangidega. Reisirongide normaalne sõiduaeg oli tookord ligikaudu 3,5 tundi. Aga rong peeti mitu korda kinni ja seda kontrollisid nii Nõukogude sõjaväelased kui ka Ungari julgeolekuteenistus – eriti pikalt Szolnokis –, nii et me jõudsime Budapesti alles kella kümneks öhtul. Nende kontrollide ajaks pani vagunisaatja meid, poisse, ühte ilmselt mitte kasutusel olevasse tualettruumi luku taha, pidime kogu selle aja Lászlóga täiesti vagusi olema. Oli kokku räägitud, et meie grupp ööbib László sugulaste juures Budas, Doonau kaldal. Kuna kogu riigis kehtis komandanditund, saatis üks Nõukogude sõjaväepatrull meid Läänevaksalist (Nyugati pályudvar) üle Margiti silla (Margithíd) kokkulepitud aadressini. 20. novembri varahommikul läksime väljapuhanuna ja hommikust söönuna edasi, tegemata ühtki kõrvalehüpet Pesti poolele, kus oli veel selgelt näha ägeda tänavavõitluse jälgi. Hobusevankriga läksime Pilisvörösvári. Siin kontrollisid Viini viivat maanteed sinisetriibulises vormis Ungari julgeolekuteenistuse mehed. Mu sõbral László Kovácsil tuli mõte paluda neid julgeolekutöötajaid, nn. Ávósid, et nad aitaksid meil jõuda Győri oma vanemate juurde, kellest “kontrevolutsioon” meid olevat justkui lahutanud. Mehed peatasid tõepoolest lahtise veoauto, mis sõitis ühte kasarmusse Komáromi.

Siin kuulas üks julgeolekuohvitser meid eraldi üle, väites, et László oli juba üles tunnistanud: me tahame põgeneda Läände ja Ungarist lahkuda – seda hetkel, mil isamaa vajab igaüht meist. Mu sõbrale Lászlóle rääkis ta sedasama, nii et me tülitseme omavahel ägedalt ja süüdistasime teineteist vastastikkui, et teine reetis meie põgenemisplaani. Aga kuna polnud piisavalt personali, lasti nii sõdurid kui ka meid Lászlóga vabaks. Enne seda pidime kõikvõimalikul moel vanduma, et me ei lähe enam mitte lääne, vaid ida suunas. Kui olime Komáromist ida suunas lahkunud, arvas László, et oleme piisavalt itta läinud – nüüd võime otsa ümber pöörata,

oleme oma vannet ju pidanud. Siin löid sõdurid, kes tahtsid Debreceni tagasi pöörduda, meist lahku.

Tegime Lászlóga ümber Komáromi suure kaare lääne suunas. Panime kõik oma raha kokku, et järgmises külas Ácsis osta tükk leiba ja kristallsuhkrut. Korraga nägime, et üks rong sõitis tasasel käigul lääne poole. Otsemaid pistime jooksu, olime küll hingetud, aga jõudsime peale hüpata.

Leidsime ühe tühja kupee, võtsime seal istet, et end koguda. Kohe varsti tuli vagunisaatja, tõmbas kardinad ette ja lukustas kupee. Olime valmistunud selleks, et meie põgenemine siinkohal lõpeb. Vagunisaatja tuli veel kord ja keeras ukse, sedakorda seestpoolt, lukku. Ta ütles meile mõistvalt: “Poisid, ma näen, et te tahate minna Viini. Győrini saate sellesama rongiga; seal ma teen ukse lahti.” Ta andis meile veel nõu minna Győris üle Doonau silla ja otsida uues linnaosas endale ööbimisvõimalus.

Oli juba pime, kui me jõudsime Győri Doonau silla juurde. Siin hoiatati meid sosinal nii ungari kui ka vene keeles üle silla mitte minema, sest seal on haarang.

Ruttu kogunes 15–20 inimesest koosnev grupp ja kaks naist viisid meid kõigepealt ühte majja, kus saime öhtueinet. See oli – nagu hiljem selgus – grupp Budapesti transpordiettevõtete relvastatud töölisi, kes jutustasid võõrustajatele oma tegudest. Meid Lászlóga lahutati grupist ja päriti meie perekondade järele. Mul oli kaasas õpilaste kontrollimise vihik, millest ma andsin ühe täiskirjutatud lehe tolele naisele, kes koostas siis kahe Debreceni gümnaasiumiõpilase perekondadele sõnumi, mis anti ka raadio kaudu edasi. Teatasime sõnumis, et oleme jõudnud õnnelikult Győri. Pidime õigel ajal magama minema, sest järgmisel hommikul tuli hakata väga vara piiri poole liikuma – see oli ligikaudu 60 kilomeetri pikkune teekond.

Kolmapäeval, 21. novembril asusime pärast hommikueinet aegsasti teele; meid juhtis üks meie lahketest võõrustajatest, kes oli varem teeninud piirivalves ja tundis paikkonda väga hästi. Oli udune hommik, pärastpoole

päikeseline päev, nagu teisipäevalgi, ja me läksime jalgsi mööda Rábca jõe tammi lääne suunas, üle Hansági maastike, niisiis mitte tuntumat, vaid pikemat loodesuunalist rada pidi Hegyeshalomisse. Teel leidsime mahajäetud veoauto, millega saime mõne kilomeetri sõita – kuni kütust jätkus. Öhtupoolikul jättis saatja meiega hüvasti, andes igaühele vennalikult suud, umbes 10 kilomeetrit enne piiri. Ta võttis grupi käest ainult kaasasoleva Ungari sularaha ja minult Pobeda-kella, sest läänes ma Nõukogude kella ei vajavat. Meiega liitus üha rohkem põgenejaid, teiste hulgas ka üks seitsmeteistkümnenda-aastane Budapesti tütarlaps, kelle nime ma olen juba jõudnud unustada, aga kellega ma sõbrunesin ja kellele andsin oma lühikese talvemantli. Tüdruk oli kehvasti riides ja päikeseloojangu ajal ta külmetas; õhutemperatuur oli külmakraadides.

Nagu saatja meile südamele pani, pidime ületama Rábca jõe põhja suunas. Paar kilomeetrit edasi pidi olema viimane allesjäänud sild, aga seegi õhati meie silme all. Pärast lühikest arupidamist ehitasime parve; oksad seoti hädapäraselt nõoriga, püksirihmadega jms. kokku. Jõgi oli vaid 5–7 m lai, aga tugeva vooluga. Viimasel ülesõidul pidin mina parve ühel küljel puutüvesid koos hoidma, mis mul paraku ei õnnestunud. Kukkusin ainsana jökke, aga mind õngitseti kähku välja. Nüüd oli isegi parem, et olin ilma talvemantlita!

Üks lahke jahimehemütsiga mees näitas meile, kus asub piir, ja ootas meid osutatud paigas – koos ühe Nõukogude laskursoomukiga. Meid võeti kinni ja rivistati üles; pikas reas oli paar tuhat inimest, kes kõik pidi viidama Mosonmagyaróvárisse. Kinnivõtmisel rääkisin ma veel midagi Nõukogude ohvitseriga, kellelt sain teada sihtkoha. Vahepeal oli läinud pimedaks ja ainult pika rea alguses ja lõpus oli Nõukogude soomuk helgiheitjatega. Meie grupi juht andis mõista, et hoiaksume võimalikult rea keskele. Meie kõrval kõndisid valvuritena Ungari sõdurid, keda reasseisjad kogu aeg reeturiteks sõimasid. Sõdurid õigustasid end, selgitades, et nad ei tee seda vabatahtlikult, vaid sunniviisil.

Järgmises kurvis võivad me väikestes salkades võssa karata, aga märkamatuult. Teisalt oli nende endi elu ohus. Nii me ka tegime ja ma imestasin, kui paljud inimesed pikast reast kõrvale hüppasid. Mul on veel meeles, et ühe oja ääres, millest me möödusime, palusid kaks naist teiselt kaldalt, et viiksime teisele kaldale nende tited, turnides mööda purustatud silla ainsat palki, mida ma ka tegin, kuigi sõber László ja tüdruk kiirustasid mind edasi minema.

Siis jõudsimme ühe vahitornini, mis oli valgustatud, aga nägime lipust vaid kaht ülemist punavalget triipu ning mõistatasime, kas see oli Austria (punane-valge-punane) või Ungari (punane-valge-roheline) lipp. Siis kostsid ungarikeelsed hüüded: “Inimesed, tulge siia, te olete kindlas kohas!” Arvasime, et need on ungarlased, ja kihutasime torni juurest minema. Kuulsime tornist saksakeelseid hüüdeid, ent samal ajal hakati eestpoolt meie pihta tulistama. Salga juht ütles, et kuna neil on veel laskemoona, võiksid nad kommunistidega väärikalt hüvasti jätta. Mulle on jäänud tänaseni mõistatuseks, kuidas nad olid suutnud relvi kuni sinnani kaasa tassida.

Samuti ei mäleta ma enam, kuidas suutsin sinnamaani endaga kaasa vedada oma kausta isiklike mälestustega kodumaast. Igatahes jätsin ma – kes ma oleksin oma elu ikka heameelega kodumaa eest andnud – selle kausta maha, et peita end kindlasse kohta põõsaste taha. Meil õnnestus jõuda Austria aladele Andau lähedal Neusiedleri järve ääres. Ainult grupijuht sai käsivarrest haavata. Meid lasti ühe puksiirauto järelkärule ja kui üks vanem mees lausus asjakohased sõnad “Lapsed, me oleme vabaduses!”, sõitis käru kraavi. Ainult üks umbes 50-aastane mees murdis käeluu, teised keegi nimetamisväärselt viga ei saanud.

Sihtkoht oli Eisenstadt, kus mind kõigepealt võeti vastu napsiga ja kus ma sain sooja duši all käia ning uued riided selga. Järgnes omamoodi poliitiline kontroll, seejärel tehti kindlaks, et mul ei ole palavikku – polnud isegi mitte külmetust –, kuigi mu juuksed olid pärastlõunast saadik jääklompideks muutunud. Mulle ja Lászlóle kinnitati, et Lääne

poliitilise hariduse mõõdupuude järgi võinuks me olla 21–22-aastased. Peaksin veel mainima, et meil ei olnud isikutunnistust; meie isikuandmed pandi kirja hea usu peale. Järgmisel päeval (22. novembril) pakuti tüdrukule töökohta Esterházi lossis Eisenstadtis, ent ta loobus sellest, sest minu jaoks kohta ei olnud.

Viini kaudu, kus me vabanesime tüdrukust, läksime Linzi laagrisse. Siin elas László onu, kes töötas ehitustöölisena ja kellel oli umbes 18-aastane poeg. Siin saime muu hulgas ka ungarikeelseid raadiosaateid kuulata – kodumaalt poliitilisi ja Melbourne'i olümpialt spordiuudiseid. Pean ütleva, et nende kolme laagrinädala jooksul tuli kogeda – on meiegi hulgas kommunistide agente; mõned paljastati nn. laagriahistuse järel. Ma panin imeks, et nii paljud Ungari põgenikud soovisid välja rännata Ameerika Ühendriikidesse. Minu jaoks see maa arvesse ei tulnud, sest pidasin Ameerika poliitilist juhtkonda Nõukogude maailmavalitlusliku hoiaku põhiliseks kaassüüdlaseks.

Esimene konkreetne pakkumine tuli Belgias, kust mulle anti lootust õppida peenemehaanikuks. See pakkumine kaotas tähtsuse, kui laagrisse ilmus vürstinna Tatiana Metternich (sündinud vürstitar Vassiltšikova) ja propageeris oma plaani rajada saksa gümnaasiumi juurde vanemateta õpilastele ungari internaat. Tema imposantne daamilik hoiak polnud sugugi kõrvalise tähtsusega selles, et ma end otsekohe kirja panin. László jäi Linzi ja läks esmalt Ungari gümnaasiumisse Burg Kastlis Ambergi lähisel Baierimaal. Ent kui 20. detsembril korraldati meie vedu Saksamaale ja minu nimi seisis nimekirjas esimesel kohal, polekski mind peaaegu kaasa võetud. Sakslasest transpordiülem, kes seisis laagriõues poodiumil, ütles mu nime välja “Keenäts”, mitte “Käneež”. Kuna ma seisin vahetult poodiumi ääres, siis karjusin mitu korda: “Kus on Keenäts?”, aga mitte keegi ei andnud endast märku. Siis ütles keegi, et see härra ei oska ungari keelt ja et ta peaks nimekirja mulle näitama ning ma avastasin oma tohutuks üllatuseks, et mina olingi see Keenäts! Ma ei osanud ju tookord sõnagi sak-

sa keelt; teiste nimed nimekirjas lugesin selle järel ette juba mina.

Göttingeni lähedal asuva Friedlandi kaudu, kus mind võeti 21. detsembril 1956 arvele välismaa põgenikuna, ja üle Neuenhasslau – Bad Orbi välilaagri – majutati meid, umbes 30 õpilast 13. jaanuaril 1957 Frankfurti “Noortemajja”; siin osalesime aprilli lõpuni saksa keele intensiivkursustel. 1957. aasta maikuust alates saime käia Rheingau gümnaasiumis Geisenheimis, romantilisel Reini keskjooksul, kuni Johannisbergi – nn. Kölni villa ilusa aiaga, Johannisbergi lossi aladel – rajati internaat. Siin lõpetas 1961. aasta kevadeni saksakeelse abituriumi kokku 65 ungari õpilast. Kava oli nii paljutöötav, et alates 1957. aastast tuli Johannisbergi ka õpilasi ungari gümnaasiumist Burg Kastlis Ambergi lähisel, lõpuks moodustasidki nad ungari õpilaste enamuse Johannisbergis. Ka mu sõber László Kovács oli nende hulgas, kellega koos ma lõpetasin 1960. aastal keskkooli, sest ma suutsin ühest klassist “üle hüpata”. Enamik lõpetas seejärel edukalt kõrgkooliõpingud, osalt ka läänepoolsetes välisriikides, ja suutis raskusteta integreeruda saksa ühiskonda, kaotamata oma ungari juuri.

Lubatagu veel nimetada mõnd isikliku elamust. Meil oli üks kasvataja, Vilmos Zsolnay, kes kasutas küll sellist nime, aga oli tegelikult topeltagent ja sooritas 1968. aastal enesetapu. Ta oli esinenud ka ladina keele õpetajana, milles mina küll kahtlesin. Arvatavasti kandis just tema hoolt selle eest, et veebruaris 1957 peideti mu öökappi mahukad kommunistlikud propagandamaterjalid. Kui ta mu “paljastas”, eitasin energiliselt igasugust kaasosalust ja tahtsin ise teada, kes selle jõleduse sinna toppis. Nii jäi asi meie kahe vahele. Hiljem, vist 1957. a. sügisel, ilmus Ungari partei häälekandjas “Népszabadság” või mingis teises Ungari ajalehes minu nime all avalik kiri. Selles oli öeldud, et Johannisbergis kasvatavat meid SS-timukad. Kuna ma läksin kohe pärast asja ilmsikstulekut politseisse ja palusin luba helistada ajalehe toimetusse ning paluda kirja originaali, mille toimetust mõistagi küüni-

liselt tagasi lükkas, jäi seegi intriig sinnapai-
ka. Lõpuks lasi härra Zsolnay – *alias* Zsigrai
ehk Zsizsik – minu ja mu tollase sõbra Tibor
Kissi ühel arstil homoseksuaalideks kuulu-
tada, et saaks meid internaadist välja ajada.
Me mõlemad olime koguni valmis Ungarisse
tagasi pöörduma, kuid isa oli jõudnud mul-
le kirja teel saata ladina keelde peidetud
hoiatuse: “*Quidquid agis, prudenter age et
respice finem*” (s. t. mida sa ka ei teeks, tee
seda läbimõeldult ja mõtle tagajärgedele),
millest kolm viimast sõna olid alla joonitud.
Nii loobusime tagasimineku plaanidest. Me
läksime hädaga vürstinna Metternichi juur-
de ja kinnitasime talle veenvalt, et meil ei
ole vähimaidki sedalaadi kalduvusi.

Seepeale ei aetud minema mitte meid,
vaid härra Zsolnay. Tema järglaseks sai en-
dine Ungari staabiohvitser kolonel Gáldy.
Zsolnay aga tegi veel Ida-Euroopa ajaloolase-
na ja professor Gotthold Rhode assistendina
Mainzis kahtlase väärtusega karjääri.

Ungari võimud nägid vaeva, et sundida
meid tagasi tulema. Nad filmisid salaja mi-
nu ema, kuidas ta minu põgenemise tõttu
võimuesindajatega vastamisi seati ja ta ki-
bedasti nuttis. Seda näitas meile ametlikult
Ungari Punase Risti delegatsioon 1958. aasta
kevad, nimelt Wiesbadenis, kus meid muu
hulgas saatis vürstinna Metternich ja meie
mitmekülgne koolinõunik dr. Lajos Gondos.
Kaks-kolm õpilast pöördusid siiski Ungarisse
tagasi ja neil polnud seal kaugeltki nii lihtne
kui meil Lääne-Saksamaal.

Lõpuks pean rõhutama, et Saksamaal
avanesid minu ees võimalused, millest ma
Ungaris võinuksin üksnes unistada, sellega
on põhjendatud ka mu sügavaim tänu sellele
maale.

Tõlkinud
Katrín Kaugver

Csaba János Kenéz

(1942)

Aastatel 1961–1966 õppis Mainzi ülikoolis Ida-
Euroopa ajalugu, kesk- ja uusaja ajalugu ja sla-
vistikat. Kuulsa Poola ajaloo asjatundja, pro-
fessor Gotthold Rhode juhendamisel kaitses
1966. aastal magistritöö juutluse poliitilisest ja
majanduslikust ajaloost Poolas aastatel 1648–
1772. Aastatel 1967–1974 töötas Göttingenis
(Göttinger Arbeitskreis), kus teda hakkasid
kõitma seal asuvad Tallinna linnaarhiivi arhi-
vaalid. Töö Eesti temaatikaga jätkus ka Herderi
Instituudis Marburgis, kus ta töötab teadurina
alates 1974. aastast. 1978 kaitses doktoriväi-
tekirja “Lisandusi Tallinna rahvastiku struktuuri
tundmiseks 18. sajandi teisel poolel (1754–
1804)”. Koostöös Tallinna Linnaarhiiviga on tal
valmimas suurem allikapublikatsioon “Tallinna
kodanikeraamat asehalduskorra ajal”. Järgmisel
aastal algavat pensionipõlve on Kenéz otsusta-
nud veeta sünnimaal Ungaris Debrecenis.